

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Сопової Надії Валеріївни «Раціональне землекористування в Черкаській області: антропогенно-ландшафтознавчі засади», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 103 Науки про Землю

Актуальність теми дослідження зумовлена загостренням проблем нераціонального використання земельних ресурсів, що супроводжується посиленням антропогенного навантаження на сучасні ландшафти, деградацією ґрунтів, зниженням родючості ландшафтів та порушенням екологічної рівноваги. У сучасних умовах трансформації земельних відносин, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та зростання впливу кліматичних змін особливого значення набуває наукове обґрунтування підходів до раціонального землекористування.

Черкаська область, як регіон із високим рівнем сільськогосподарського освоєння території та значною часткою розораних земель, характеризується суттєвими антропогенними змінами ландшафтної структури, що зумовлює необхідність комплексного аналізу сучасного стану землекористування та розробки ефективних заходів його оптимізації. У цьому контексті важливим є застосування антропогенно-ландшафтознавчого підходу, який дозволяє враховувати просторову диференціацію натуральних і антропогенних ландшафтів, ступінь їх стійкості до господарського навантаження та потенціал відновлення.

Таким чином, дослідження, спрямоване на формування теоретико-методичних і прикладних засад раціонального землекористування на регіональному рівні, є своєчасним і суспільно значущим, що визначає його актуальність як у науковому, так і в практичному вимірах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою виконання науково-дослідної теми кафедри екології Уманського національного університету «Розробка методологічних підходів і практичного механізму екологічно-збалансованого природокористування у сфері аграрного виробництва» (державний реєстраційний номер 0108U009772); кафедри хімії, географії та наук про Землю ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Антропогенно-ландшафтознавчі засади раціонального землекористування в Україні» (державний реєстраційний номер 0124U001545); кафедри управління земельними ресурсами, геодезії та кадастру Державного біотехнологічного університету «Інституційні засади організації сільських територій в контексті еколого-економічної оптимізації раціонального використання і охорони земель» (державний реєстраційний номер 0121U109251).

Ступінь наукової обґрунтованості результатів, сформульованих в роботі, їх наукова новизна. Результати дисертаційного дослідження відзначаються належним рівнем наукової обґрунтованості, достовірності та послідовності викладення матеріалу. Основні положення, висновки й узагальнення ґрунтуються на комплексному аналізі теоретичних і прикладних аспектів досліджуваної проблеми, що забезпечує їхню логічну узгодженість і

цілісність. Отримані результати пройшли апробацію під час участі автора у науково-практичних конференціях, що підтверджує їхню новизну, актуальність та відповідність сучасним науковим підходам.

У дисертації вперше з позицій наук про Землю здійснено комплексний аналіз структури землекористування в Черкаській області; проаналізовано просторово-часові зміни родючості ґрунтів регіону; визначено рівні антропогенного навантаження на землі та ландшафти території дослідження; проведено кластеризацію та районування Черкаської області за інтегральними показниками антропогенного навантаження на землі та ландшафти. Удосконалено теоретико-методологічні засади дослідження проблем землекористування; поняттєво-термінологічний апарат наук про Землю; методику бальної оцінки антропогенного навантаження на землі та ландшафти. Набули подальшого розвитку наукові засади дослідження проблем землекористування з позицій антропогенного ландшафтознавства, а також концепція антропогенного ландшафту в контексті регіональних досліджень землекористування.

Структура і зміст дисертації. Результати дисертації відображено у 18-ти публікаціях: 7 статтях (5 статей видані у наукових фахових виданнях України; 1 стаття у науковому виданні, що індексується науково-метричною базою даних Scopus; 1 – у міжнародних наукових виданнях) та 11 публікаціях, у яких засвідчено апробацію матеріалів дисертації (9 – у матеріалах Міжнародних науково-практичних конференцій за кордоном і в Україні та 2 – Всеукраїнських науково-практичних конференціях).

Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 196 сторінок, основна частина викладена на 147 сторінках комп'ютерного тексту. Список використаних джерел включає 164 найменування.

У вступі на належному науковому рівні обґрунтовано актуальність теми дослідження, чітко сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження. Подано достатньо повну характеристику використаних методів наукового пошуку, коректно визначено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів. Апробація матеріалів дослідження та кількість публікацій свідчать про належний рівень їх наукової верифікації.

У першому розділі дисертації *«Наукові засади досліджень проблем землекористування у світлі сучасної геогнозії та антропогенного ландшафтознавства»* автором на належному теоретичному рівні розкрито методологічну базу досліджень проблем землекористування, проаналізовано поняттєво-термінологічний апарат, а також обґрунтовано доцільність застосування обраних методів дослідження. Розділ відзначається логічною структурованістю та концептуальною цілісністю.

У другому розділі *«Природні передумови формування структури земельного фонду Черкаської області»* подано комплексну характеристику природних умов території дослідження, а також здійснено аналіз суспільно-історичних передумов формування сучасної структури землекористування в регіоні.

У третьому розділі *«Геопросторова організація землекористування в Черкаській області»* всебічно охарактеризовано формування, сучасний стан і

динаміку структури землекористування. Особливу увагу приділено аналізу сільськогосподарського та міського землекористування, а також пов'язаного з ними антропогенного навантаження на ландшафти. Розділ вирізняється аналітичною глибиною та практичною спрямованістю отриманих результатів.

У четвертому розділі *«Інтегральна характеристика землекористування в Черкаській області та шляхи його оптимізації»* представлено результати узагальнюючого характеру: обґрунтовано типологію антропогенних ландшафтів, здійснено комплексну оцінку антропогенного навантаження на землі та ландшафти, а також розроблено науково обґрунтовані рекомендації щодо оптимізації землекористування. Запропоновані підходи мають практичну цінність і можуть бути використані у сфері регіонального природокористування та управління земельними ресурсами.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до Вимог до оформлення дисертації, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами).

Практичне значення наукових результатів. Отримані результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес кафедри хімії, географії та наук про Землю навчально-наукового інституту природничих і аграрних наук ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (акт про впровадження № 1/216 від 17.03.2025 р.) та кафедри управління земельними ресурсами, геодезії та кадастру факультету лісового господарства, деревооброблювальних технологій та землевпорядкування Державного біотехнологічного університету (акт про впровадження від 04.09.2025 р.).

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи. Оцінюючи позитивно дисертаційну роботу Надії Валеріївни Сопової, доцільно звернути увагу на такі дискусійні положення та зауваження, які потребують додаткового обґрунтування.

1. Попри загалом ґрунтовне висвітлення теоретико-методологічних засад дослідження у першому розділі дисертації *«Наукові засади досліджень проблем землекористування у світлі сучасної геогнозії та антропогенного ландшафтознавства»* недостатньо системно представлено аналіз сучасних наукових публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, присвячених проблемам антропогенних ландшафтів і типів землекористування. Зокрема, доцільним було б більш повне узагальнення напрацювань сучасних дослідників, окреслення основних етапів розвитку наукових уявлень щодо зазначеної проблематики, а також систематизація отриманих ними результатів і висновків. Окремо варто було б ширше залучити зарубіжний досвід досліджень, що дозволило б розширити теоретичну базу роботи та забезпечити її належний порівняльний контекст.

2. У питанні, присвяченому поняттєво-термінологічному апарату дисертації, є певна обмеженість у представленні та критичному аналізі ключових наукових категорій. Автором наведено окремі визначення понять «земля», «земельні ресурси», «землекористування», «земельний фонд», «земельні угіддя», однак недостатньо здійснено їхній порівняльний аналіз у працях різних науковців, що звужує можливості розкриття еволюції наукових підходів та їх теоретичного узагальнення. Доцільним було б значно ширше залучення як вітчизняних, так і

зарубіжних наукових джерел, а також формування авторських дефініцій базових категорій, що посилює концептуальну цілісність роботи. Особливо варто відзначити недостатню увагу до ґрунтового аналізу поняття «антропогенний ландшафт», яке є ключовим для теми дисертації, що базується на антропогенно-ландшафтознавчих засадах; його більш глибоке опрацювання є необхідним для повного теоретичного обґрунтування дослідження та узгодження поняттєвого апарату з предметом роботи.

3. У контексті теми дисертаційного дослідження та задекларованих антропогенно-ландшафтознавчих засад доцільним є посилення його картографічної складової шляхом створення серії карт антропогенних ландшафтів Черкаської області. Така візуалізація просторової структури та диференціації ландшафтів найповніше відповідає змісту дослідження, сприяє наочному відображенню отриманих результатів і значно підвищила їхню прикладну цінність та інтерпретаційні можливості.

4. Доцільним є розширення наукових положень, викладених у підпункті 2.7 «Рослинність» (с. 60–61). Варто було проаналізувати схему геоботанічного районування території дослідження з подальшим переходом до характеристики відповідних типів рослинності.

5. При науковому обґрунтуванні питання 2.8 «Ландшафти та фізико-географічне районування» (с. 61–62) дисертаційного дослідження доцільним є подання більш ґрунтового аналізу природної ландшафтно-структури території дослідження та схеми фізико-географічного районування Черкаської області. Аналіз взаємозв'язків між типологічною та регіональною класифікаціями натуральних ландшафтів; наукове обґрунтування виявів принципу природно-антропогенного сумісництва посилює теоретичну та методичну цілісність дослідження.

6. Особливого зауваження потребує використання різночасових статистичних і аналітичних даних у різних розділах дисертації. Зокрема, в одних випадках застосовуються матеріали 2016 р. (табл. 3.8 «Розподіл земель за категоріями у найбільших містах Черкаської області (у га, станом на 2016 р.)» (с. 117); табл. 3.9 «Динаміка забудованих земель у найбільших містах Черкаської області» (с. 118); табл. 3.10 «Співвідношення площ земель, які використовуються для відпочинку та інших відкритих земель, земель під житловою та промисловою забудовою в деяких містах Черкаської області (станом на 2016 р.)» (с. 119)), тоді як в інших – за 2018–2024 рр., що створює певну часову неузгодженість інформаційної бази дослідження. Така різночасовість даних ускладнює їхнє безпосереднє порівняння та може певною мірою впливати на коректність інтерпретації динамічних змін.

7. Принциповим зауваженням є використання в дисертації класифікації антропогенно-змінених ландшафтів, запропонованої К. І. Геренчуком. Автором не використано сучасні наукові підходи до класифікації антропогенних ландшафтів (теоретико-методологічні напрацювання професора Г.І. Денисика та представників вінницької наукової школи антропогенного ландшафтознавства), які значно поглиблюють і актуалізують уявлення про сучасну ландшафтну структуру та трансформацію антропогенних ландшафтів України.

8. Певні зауваження викликає використання автором поняття «агроландшафт» (с. 22, 25, 67, 68, 71, 147), яке подано без належного

теоретичного уточнення та узгодження з сучасними класифікаційними підходами в антропогенному ландшафтознавстві. Відповідно до сучасних схем класифікації антропогенних ландшафтів, зокрема розроблених у межах вітчизняної географічної науки, доцільно оперувати ширшим поняттям «сільськогосподарські ландшафти», у структурі якого виокремлюють такі типи антропогенних ландшафтів, а саме: польові, садові, лучно-пасовищні тощо.

9. Окремого зауваження потребує співвідношення кількості сформульованих завдань дослідження та структури дисертаційної роботи. Зокрема, наявність значної кількості завдань (9 позицій) певною мірою ускладнює їх повне та рівноцінне відображення в структурі чотирьох розділів дисертації. Це може створювати враження дещо нерівномірного розподілу дослідницької уваги між окремими аспектами роботи. Доцільним було б більш чітке узгодження системи завдань із логікою побудови розділів або їх певне укрупнення з метою підвищення структурної узгодженості дослідження.

Висловлені зауваження не впливають на загальну оцінку змісту та наукового рівня дисертації. Дисертаційна робота є оригінальним, самостійним дослідженням з актуальної проблематики сучасних Наук про Землю.

Загальний висновок. Вважаю, що дисертаційне дослідження Н.В. Сопової «Рациональне землекористування в Черкаській області: антропогенно-ландшафтознавчі засади» є завершеною самостійною науковою роботою, виконаною з дотриманням принципів академічної доброчесності, у якій отримано науково обґрунтовані теоретико-методологічні та практичні результати, що в сукупності забезпечують розв'язання важливого наукового завдання у галузі антропогенно-ландшафтознавчих досліджень.

Дисертація Сопової Надії Валеріївни на тему: «Рациональне землекористування в Черкаській області: антропогенно-ландшафтознавчі засади» на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 103 Науки про Землю повністю відповідає вимогам п.6 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 № 44 (зі змінами) і Вимогам до оформлення дисертації, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами), а її автор, – Сопова Надія Валеріївна, – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 10 Природничі науки за спеціальністю 103 Науки про Землю.

Рецензент:

доктор географічних наук, доцент,
доцент кафедри екології
Уманського національного університету

Ірина КРАВЦОВА